

Robert William Fogel:

Den fjärde väckelsen och jämlikhetens framtidsutsikter

SNS Förlag 2003, 392 s

Sett över de två senaste århundradena - säg från den franska revolutionen och framåt - har "jämlikhet" varit ett av de viktigaste politiska honnörsorden. Självfallet kan man mena olika saker med detta begrepp. Där en borgerlig person skulle hävda jämlikhet i betydelsen "lika" eller "jämlika förutsättningar" (equal opportunities) så skulle socialisten betona "lika" eller "jämlika" levnadsvillkor (equal rights). Kring detta har förvisso debatten varit hård sedan tvåhundra år tillbaka. Men det som ändå förenar är det envisa fasthållandet av själva utgångspunkten för denna

diskussion mellan i första hand liberaler och socialister. Att "jämlikhet" är något gott i sig eller åtminstone eftersträvansvärt har knappast ifrågasatts av någon. De som försökt göra detta - föraktfulla emot "folket" eller demokratiska strävanden överhuvudtaget - har snabbt förpassats till den politiska marginalen. Alltså måste man konstatera att jämlikhetstanken har utgjort en slags överideologi och sedan länge fungerat som en av utgångspunkterna för den politiska diskursen som sådan.

Vi talar idag om framväxten av en ny

ekonomi eller - bättre enligt min mening - en tredje industriell revolution. Men mycket av detta är bara krusningar på ytan. Företag kommer och går, vi skaffar oss nya sätt att kommunicera med varandra, arbete och företag organiseras på nya sätt, det gamla industriarbetet går i graven och ersätts av ett tjänstearbete med ett - åtminstone i vissa fall - ökat kunskapsinnehåll. Men vid sidan av detta sker också andra större förändringar som är ännu mera djupgående förändrar själva livsvillkoren för oss människor.

I sin nya bok sammanfattar nobelpristagaren i ekonomi 1994, Robert William Fogel sin forskning kring välståndsutvecklingen som han bedrivit sedan mer än tre decennier tillbaka. Det som Fogel tar fasta på är just de stora och underliggande förändringarna som inte alltid syns så tydligt på ytan - de vågor i samhällets utveckling som den store franske ekonomihistorikern Ferdinand Braudel kallade "la longue durée". Mot bakgrund av sin egen och andras forskning kan Fogel slå fast ett antal enkla men genomgripande fakta. Det är förstas opportunt idag att tala illa om 1900-talet; ett av de mest brutala och eländiga århundradena i mänsklighetens historia enligt vissa bedömare. Men samtidigt går det inte att komma ifrån att det inneburit en enorm välståndsökning. Detta har lagt grunden för en rad fundamentala förändringar. För det första konstaterar Fogel att vi människor har blivit allt äldre, på två hundra år har medellivslängden stigit med ett par tiotal år nästan var vi än tittar. För det andra har vi blivit allt friskare och lider av allt färre sjukdomar än tidigare. För det tredje berör fattigdomen som problem en mindre andel människor än någonsin tidigare. För det fjärde kan vi se att jämlikheten i termer av människors materiella villkor har kraftigt förbättrats under det gångna århundradet. För det femte att denna enorma välståndsökning kommit till stånd trots att vi arbetar allt mindre sett över hela livscykeln - den tid som vi varje dag kan lägga på fritidsaktiviteter har ökat mellan 1880 och 1995 från 1,8 till 5,8 timmar bland OECD-länderna. För det sjätte

är det förmodligen också så att jämlikheten i termer av "lika möjligheter" kraftigt har förbättrats mellan könen och mellan olika etniska grupper under samma tid.

Men - invänder säkert många - är det verkligen meningsfullt att generalisera på detta sätt? I första hand gäller väl dessa framsteg ett fåtal i den rika världen? Och för övrigt: existerar och t o m fördjupas inte klyftorna också inom den rika världen? Fogel inser förstås att det finns stora skillnader. Han påpekar också att välståndets fördelning mellan de allra rikaste och de allra fattigaste länderna snarast har ökat under 1900-talet - här är trenden alltså snarast att ojämlikheten ökat relativt sett. Men samtidigt hävdar Fogel bestämt att allt flera som fått ta del av det ökade välståndet. Och även om klyftorna ökar mellan länder så ökar välståndet absolut sett på de flesta håll mätt i materiella termer. Det är inget lyckorike eller värld utan fattigdom eller problem som Fogel tecknar bilden av. Vad han snarare betonar är de otvetydiga framsteg som gjorts. Den värld som de flesta lever i idag är så mycket rikare i materiella termer än den var, säg, för hundra år sedan.

Det faktum att människor lever allt längre, är friskare, har mera fritid och enklare kan skaffa sin basförsörjning innebär förstås en stor förändring som griper in på många plan. Den övergripande fråga som han ställer i sin bok är om inte frågan om jämlikhet - i politiska termer - kommer att formuleras på ett annorlunda sätt än tidigare. I en värld där den materiella fattigdomen är det mest övergripande problemet för en majoritet människor ställs frågan om jämlikhet på ett annat sätt än i ett samhälle där livsvillkoren är fundamentalt olika. Den fattigdom som idag karakteriserar inte minst västerlandet handlar mera om immateriella saker, menar Fogel. I ett kunskapsbaserat tjänstesamhälle är den mest orättvist fördelade resursen den enskilde individens möjlighet att finna mening med sitt liv, att känna sig ha kontroll över sin livssituation, att kunna bygga upp stabila sociala relationer, att erfara att det hon eller han gör är meningsfullt eller att in-

te behöva känna sig underlägsen eller utnyttjad. För faktum är att trots att den ökade andel tid som vi alla lägger på fritidsaktiviteter så är det knappast så att alla utnyttjar denna tid på meningsfullt sätt. Bland många grupper också i de allra rikaste länderna finns en enorm själslig nöd och rotlöshet. För att motverka en sådan nöd behövs tillgång till olika typer av "andliga" eller "själsliga" resurser, menar Fogel. Fördelningen av dessa är högst ojämlig i vårt moderna samhälle. Känslan av att göra nytta och finna mening i sitt liv är den mest knappa resursen.

För alla dem som vill bekämpa ojämligheten ställer detta nya frågor i förgrunden. Ojämlighet kan inte bekämpas på samma sätt som i det tidigare samhället med sin överhängande materiella nöd. Men hur skall då en ny agenda för jämlikhet kunna se ut? Fogels recept är snarast att förnya och utveckla grundvalen för den jämlikhet som utgår ifrån principen om "lika möjligheter". Detta hindrar inte att det även i fortsättningen skall finnas en välfärdsstat med ambitionen att utjämna de värsta klyftorna av ekonomisk ojämlighet eller att bekämpa fattigdom. Men samtidigt måste politikens innehåll mera riktas mot att skapa förutsättning för att individerna själva kan ta kontrollen över sina liv och få möjligheter att förverkliga sina drömmar och ambitioner. Det gäller i hög grad att avlägsna den diskriminering - Fogel talar gärna om "glastak" i detta sammanhang - som fortfarande existerar i många samhällen och som i praktiken tvingar många på grund av kön eller etnisk härkomst till ett liv man inte önskar. Det gäller att skapa förutsättning för ökad utbildning och det livslånga lärande som stärker individens möjligheter på arbetsmarknaden - men som i kanske ännu högre grad lägger grunden för ett meningsfullt liv överhuvudtaget.

Fogels ambition med sin bok är utan tvivel att bidra till den politiska diskussionen om frågan om jämlikhet måste omformuleras i en tid då den materiella nöden avlösts av en själslig fattigdom. Men Fogel är i botten ekonomihistoriker och kan mot denna bakgrund

inte avhålla sig ifrån att sätta in sitt resonemang i ett större historiskt sammanhang. Han utvecklar mot denna bakgrund den teori om "de fyra stora väckelserna" (awakenings) som titeln på hans bok syftar på. Även om han hämtat idén om de fyra väckelserna från amerikanska religionshistoriker - i synnerhet från William McLoughlin - så expanderar han denna idé på ett djupt originellt och tankeväckande sätt. Han sätter helt enkelt konjunkturen för de religiösa väckelserna i amerikansk historia sedan 1700-talet i samband med perioder av ideologiska omorienteringar och intensiva reformrörelser för att åstadkomma ökad jämlikhet. Kravet på ökad jämlikhet är alltså konstant sedan tvåhundra-femtio år i ett amerikanskt sammanhang, hävdar Fogel. Men vad man menar med jämlikhet och hur man försöker åstadkomma en sådan förändras.

Att Fogel tar sin utgångspunkt i de religiösa väckelserna betyder inte att han ser religionen som någon drivande kraft i historien. Däremot menar han att religiösa väckelser fungerar som en slags förebådanden av större förändringar när det gäller hur människor ser på sig själva och sin omvärld. Religiösa rörelser och väckelser är alltså temperaturmätare för mera djupgående historiska förändringar. Möjligen känns detta - i ögonen hos en europeisk läsare - mera relevant i ett amerikanskt sammanhang där religionen otvivelaktigt har spelat en mycket viktig historisk roll. Men även Europa - och inte minst Sverige - har otvivelaktigt också genomlevt olika perioder av religiös väckelse som fått betydelse för samhällsutvecklingen som helhet. Vem kan t ex förneka frikyrkorörelsens betydelse för det svenska folkhemmets utveckling under 1900-talet?

Fogel talar alltså om fyra väckelseperioder som innefattar politiska omorienteringar och reformperioder. Den första tidsfäster han till 1700-talet med utgångspunkt i olika pietistiska strömningar. Dess egalitarism baserades på idéerna om de mänskliga friheterna och lade bl a grunden för den stora amerikanska revolutionen. Den andra vågen

inleds med ett genombrott för en milleniaristisk radikal religiositet i början av 1800-talet som betonade individens plikt och skyldighet till självdisciplinering. Det synbarliga resultatet av denna väckelse är kampen mot slaveriet men också striden för kvinnornas rättigheter vid mitten av seklet. En annan effekt är nykterhetsrörelsen och den begynnande arbetarrörelsen. Det är självdisciplinering och reformer som bygger på "equal opportunities" som står i förgrunden.

Utgångspunkten för den tredje väckelsen som kännetecknar 1900-talet är den kris för religionen som darwinismen och andra tongivande sekulära läror av typ Comtes positivism kom att innebära. Huvudresultatet blir en avpersonifiering av begreppen synd och frälsning. Istället betonas individens beroende av samhället. Det onda och syndfulla finns i samhället inte i individen. Det är följaktligen samhället som skall reformeras och inte individen. Enligt Fogel lägger detta synsätt grunden för de sociala ideologier som kom att dominera 1900-talet, socialismen liksom socialliberalismen och kommunismen. Den egalitarism som kom att dominera definierades i termer av materiell ställning och en utjämning av levnadsvillkor och inkomst. Välfärdsstaten i dess olika tappningar skapades för att en gång för alla utrota den materiella ojämlikheten. Reformerna sattes igång för att skapa ett bättre samhälle som "åt alla lycka bär", som det heter i Internationalen. De sociala ingenjörerna kom samtidigt att dominera samhällsdebatten och de strömmade in överallt på bestämmande positioner.

Utan tvivel känner man igen Fogels beskrivning av den tredje väckelsen med sina rötter i utilism, darwinism och sociologi och sin betoning av ökad materiell jämlikhet - också t ex för Sveriges del. Det är också denna väckelse som sedan 1970-talet utmanas av nya krafter. I ett europeiskt perspektiv är det kanske vanligare att peka på framväxten av en nyliberalism starkt kritisk till den gamla välfärdsstaten. Fogel betonar för amerikansk

del den nyreligiositet som växt sig stark sedan 1960-talet. Mest påtagligt är förstås den amerikanska religiösa högern som i sin betoning av familj och den enskildes ansvar växt sig stark under senare år. Men detta är bara den ena sidan av historien påpekar Fogel. Också en annan typ av religiositet har växt sig stark. Det som förenar dem alla är dock en misstro mot de etablerade kyrkorna och mot den gamla välfärdsstaten.

Fogel är en gammal vänsterman - han var rent av en slags kommunist under en viss period - och han är anhängare av lika villkor för kvinnor och män och känd som anti-rassist. Det kan väcka ett visst uppseende när han hävdar att den fjärde väckelse som vi nu upplever - som inkluderar den kristna högern - är en konsekvens av de stora samhällsförändringar som vi började skönja mot slutet av 1900-talet i termer av ny ekonomi och allmän välfärdsökning. Ännu mera uppseendeväckande är kanske hans påstående att denna väckelse också innefattar en utgångspunkt till en ny våg av politiskt tänkande och reformer för att skapa ett egalitært samhälle. Genom att återigen definiera jämlikhet i termer av lika rättigheter och möjligheter avspeglas de nya förhållanden som nu råder i ett samhälle vars största brist ligger i en själslig ojämlikhet, menar Fogel. Kring detta kan man säkert tycka mycket. Men man måste vara både blind och döv om man inte ser åtminstone ett embryo av ett liknande tänkande i den tredje väg som socialdemokrater som Tony Blair har skissat och som allmänt avhånas av företrädare för den gamla tredje väckelsen. Liknande idéer kan också finnas på annat håll. Vad som är tydligt är hur som helst att begrepp som vänster, höger eller jämlikhet - hur trög den mänskliga tanken än är - delvis måste skifta innebörd när samhället och världen förändras i rask takt.

Lars Magnusson

Professor i ekonomisk historia vid Uppsala universitet och forskningsledare vid Arbetslivsinstitutet